

Výmarská republika . . . . .

. . . . . Dagmar Moravcová

Výmarská republika

Problémy demokracie v Německu 1918–1932

doc. PhDr. Dagmar Moravcová, CSc.

Recenzenti:

doc. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.

PhDr. Jindřich Dejmek, Ph.D.

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2006

© Dagmar Moravcová, 2006

ISBN 80-246-1176-7

ISBN 978-80-246-2362-7 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2013

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

Předmluva	9
I. Porážka Německa v I. světové válce a počátky republiky	11
1. Válečné cíle, III. OHL a situace na frontách 1917–1918	11
2. Vnitropolitická situace v závěru války	13
3. „Říjnová“ revoluce 1917 v Rusku a separátní mír v Brestu Litevském ...	16
4. Vláda Maxe Bádenského	16
5. Listopadová revoluce	19
6. Uzavření příměří	21
7. Přeskupení politických stran 1918/19	24
8. Porážka levicového puče v lednu 1919 a volby do Národního shromáždění	28
II. Versailleský mír a jeho důsledky	33
1. Pařížská mírová konference a německé námitky proti návrhu mírové smlouvy	33
2. Versailleská mírová smlouva	41
3. Výmarská ústava	45
4. Kappův puč a volby 1920	47
III. Zahraniční politika – mezi revizí a plněním podmínek versailleské smlouvy	55
1. Válečné reparace a londýnské ultimátum 1921	55
2. Vztahy k východním sousedům – Polsku a Československu	62
3. Dělení Horního Slezska	64
4. Janov a Rapallo	67
5. Konec politiky plnění	73
IV. Krizový rok 1923	79
1. Problém reparací a okupace Porúří	79
2. Stresemannovy kabinety: ukončení pasivního odporu, stabilizace měny a zachování územní integrity státu	83
V. Stresemannova éra: nadějně vyhlídky republiky 1924–1925 ...	93
1. Vnitropolitická stabilizace a volby roku 1924	93
2. Dawesův plán	97

3. Cesta k Locarnu	104
4. Locarnská konference	112
VI. Stresemannova éra:	
vnitřní stabilizace a účinky Locarna 1925–1928	119
1. Hospodářská stabilizace a prezidentské volby 1925	119
2. Vstup Německa do Společnosti národů, Thoiry a německo-sovětská berlínská smlouva	125
Exkurz: politika, kultura a duchovní situace doby	145
VII. Krize republiky a rozpad výmarské demokracie	153
1. Konec Stresemannovy éry – obtíže velké koalice a Youngův plán	153
2. Světová hospodářská krize a Brüningovy prezidiální kabinet	165
3. Evropské souvislosti: Briandova Panevropa a plán německo-rakouské celní unie	173
VIII. Agonie republiky	179
1. Brüning na sklonku své vlády – problémy Osthilfe, reparací a světové hospodářské krize 1931–32	179
2. Prezidentské volby 1932 a Brüningův pád	184
3. Poslední zastávky republiky: Papenův prezidiální kabinet	188
4. Lausanne a Ženeva	189
5. Sociální a hospodářská situace	192
6. Dvojí volby do říšského sněmu	195
7. Poslední zastávky republiky: Schleicherův kabinet	202
8. Jmenování Hitlera říšským kancléřem 30. ledna 1933	204
IX. Výmarská republika – problémy a jejich interpretace	209
1. Válečná porážka a legenda o „dýce v zádech“ německé armády a „lži o válečné vině“	211
2. Listopadová revoluce 1918/19	212
3. Ústava	214
4. Politické strany	216
5. Vzestup NSDAP a KPD	219
6. Hospodářský vývoj a reparace	222
7. Politická kultura	224
8. Zahraniční politika	226
9. Státní krize 1930–32	229
Seznam zkratk	231
Přílohy	233
1. Mírová smlouva z Versailles	234

2. Volební výsledky nejdůležitějších politických stran 1919–1932/33	235
3. Přehled kabinetů Výmarské republiky (klíčová ministerstva)	236
4. Porýní – zóny spojenecké okupace 1920–1930	242
5. Index průmyslové výroby 1900–1933	243
6. Národní důchod/obyvatele 1913–1933	244
7. Vývoj nezaměstnanosti 1921–1933	245
8. Počty nezaměstnaných během světové hospodářské krize	246
9. Podíl Německa na světové průmyslové výrobě 1880–1938	246
10. Výmarská ústava – schéma	247
 Seznam tabulek v textu	248
 Bibliografie	249
 Zusammenfassung	267
 Rejstřík jmenný	269

PŘEDMLUVA

Výmarská republika jako první pokus o zavedení politického systému demokratického parlamentarismu v Německu patří i v dnešní Spolkové republice Německo ke stálým historického výzkumu 20. století. Jeho aktuálnost vyplývá z hledání spojnic a tradic aplikovatelných na současnost, a to i v duchu „oprav“ a poučení z minulých chyb. Často proto začíná úvahami na téma, že „Bonn (resp. dnes Berlín) není Výmar“, a znovu a znovu je zkoumána kontinuita a diskontinuita vývoje demokracie v Německu, přerušená osudným rokem 1933, po kterém následovalo dvanáct let vlády nacionálně socialistické totalitní diktatury.

Z hlediska historického času nebylo Výmarské republice dopřáno o mnoho více času – čtrnáct let – na zakotvení nového systému. Založena na troskách německého císařství, poraženého v 1. světové válce listopadovou revolucí 1918 a transformována v demokratickou parlamentní republiku po volbách do Národního shromáždění v lednu 1919, vložila svůj osud do rukou politických představitelů, z nichž jen málokterí byli přesvědčenými republikány. Vytvířela se pod egidou nedůvěry Spojenců, vítězů 1. světové války, a nedůvěry domácích elit intelektuálních i mocenských. V krizových obdobích sahala k prostředkům, které byly stále méně slučitelné s demokracií parlamentního typu, až se prostřednictvím prezidiálních kabinetů dostala na pokraj autoritářství, aby se nakonec sama „rozpusťla“. Své vlastní demonstráži, která započala 30. lednem 1933, už nekladla odpor.

Výzkum Výmarské republiky proto vždy stál a nadále stojí ve dvojím „stínu“: ve stínu nacionálně socialistické třetí říše a také ve stínu Versailles. Jako by pod tvrdým dozorem mírové smlouvy nebylo jiné cesty než demokratický parlamentarismus odhodit a vrátit se k mocenské politice, tentokrát v katastrofické formě. Jako by republika byla pouhou epizodou, krátkým přerušením kontinuity od Bismarcka k Hitlerovi.

Odpovědi na otázky, které takto chápaný vývoj republiky vzbuzuje, nejsou a nikdy nebudou definitivní. Spor o tradice, které Výmarská republika založila, však přinesl i jiné poznatky: její krátká existence jí nebyla vložena do vínku nevyhnutelně – alternativy pozitivnějšího vývoje ovšem předpokládaly dlouhodobější stabilitu nejen Německa, ale celého mezinárodního systému.

Pro českého čtenáře lze tyto úvahy rozšířit i na určité analogie a paralely s první československou republikou, jejíž osud byl násilně ukončen právě nacistickým Německem jen o několik let později. Právě souběh prvních pokusů o demokracii, německého a československého, byl jedním z podnětů, který mne k napsání této knihy vedl, i když jejich počátky i konce byly tak rozdílné.

Z komplexu problémů, které jsou s dějinami Výmarské republiky spojeny, se ovšem zabývám jen některými, o jejichž vysvětlení a porozumění se snažím – v centru mé pozornosti stojí základy a fungování demokratického parlamentního systému v Německu, jeho zahraniční politika vůči evropským velmocím a pozice v tehdejších mezinárodních systémech. Vztahy k Československu a Polsku jsou reflektovány jen jako součást německé politiky vůči střední, východní a jihovýchodní Evropě.

Vědoma si obtížnosti skloubení hlubšího monografického výzkumu a podání celkového pohledu na celou šíři problematiky, rozdělila jsem práci na část chronologickou (kapitoly I–VIII) a systematickou, věnovanou nejdůležitějším v textu zmíněným problémům a jejich interpretacím (kapitola IX). Není snad třeba dodávat, že ani jedna z těchto částí si neklade nárok na úplnost – závěrečná kapitola má spíše sloužit jako průvodce a návod k orientaci v dnes už téměř nepřehlédnutelném počtu prací věnovaných Výmarské republice v zahraničí, pochopitelně především německých.

Za to, že kniha vůbec vznikla, vděčím i svým kolegům, s nimiž jsem mohla některé problémy diskutovat, resp. z jejichž prací jsem mohla čerpat. Byli to na Univerzitě Karlově v Praze – Filozofické fakultě doc. PhDr. František Stellner, PhD., doc. PhDr. Martin Kovář, PhD., prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. a prof. PhDr. Vladimír Nálevka, CSc. Můj dík má i vedení UK – Fakulty sociálních věd, které mi poskytlo tvůrčí volno na dokončení knihy: zejména děkan fakulty doc. RNDr. Jan Ámos Víšek, CSc. a vedoucí katedry mezinárodních vztahů Institutu politologických studií doc. PhDr. Běla Plechanová, CSc. Vysoce si cením i řady podnětů pro doplnění některých aspektů zejména německé zahraniční politiky vůči východní Evropě, které mi poskytl PhDr. Jindřich Dejmek z Historického ústavu AV ČR. Děkuji i studentům obou fakult, kteří navštěvovali mé přednášky a svým zájmem o problematiku mne k napsání knihy rozhodujícím způsobem podnítli. Knihu věnuji svému manželovi, RNDr. Janu Moravcovi, jehož všetečné otázky a všeobecný rozhled mne donutily přesněji formulovat odpovědi, a jehož tolerance mi tuto časově náročnou práci umožnila.

Praha, listopad 2005

I.
PORÁŽKA NĚMECKA V I. SVĚTOVÉ VÁLCE
A POČÁTKY REPUBLIKY

I. Válečné cíle, III. OHL a situace na frontách 1917–1918

Četné formulace válečných cílů vilémovského císařství ovlivňovala v průběhu první světové války se měnící politická konstelace a průběh válečných operací.¹ Ve spektru memorand politických uskupení byly zastoupeny varianty od extrémně anexionistických až k umírněným, zaměřeným na hospodářskou hegemonii Německa v Evropě. Většina z nich vznikla už na počátku války a v průběhu let 1916/17 se stále zřetelněji ukazovala nereálnost uskutečnění extrémního programu územní expanze, za níž stáli Všeněmci (a jejich předseda Heinrich Claß), a který měl přívržence zvláště v kruzích armádního velení. Tento program požadoval přímé anexe na západě – celé Belgie a části francouzského území, na východě Pobaltí a velké části ruského záboru Polska, včetně Běloruska a severozápadního Ruska (ruští Židé měli být vysídleni do Palestiny). Na druhé straně umírněným nacionalistům – podporovaným i liberálními intelektuály šlo sice také o posílení velmocenského postavení císařství, územní zisky na západě ale odmítali jako „zavrženíhodný pokus přímo začlenit nebo si podřídit politicky samostatné

---

¹ Diskuse o válečných cílech Německa v I. světové válce intenzivně probíhá od doby tzv. Fischerovy kontroverze od 60. a 70. let 20. století. Diskuse rozdělila (nejen) německou historiografii na dvě skupiny. Přívrženci teze Fritze Fischera o dlouhodobé kontinuitě dobytých plánů extrémního rozsahu a plánovitých přípravách rozpoutání války, kteří jakoby potvrzovali názor vítězných Spojenců z roku 1919 o jediné vině Německa na rozpoutání války, jsou současnou historiografií kritizováni za podlehnutí dobové a účelové interpretaci. Odpůrci této teze kladou větší důraz na tehdejší vývoj politiky všech evropských mocností, která vedla k nešťastné konstelaci v tzv. červencové krizi 1914 a posléze k zahájení války. Většinou tedy poukazují na to, že „vina“ za válku není přímým důsledkem anexionistických válečných cílů Německa, ale měla by se dělit mezi všechny mocnosti (F. Stellner, *Poslední německý císař. Z německých dějin v epoše Viléma II.*, Praha 1995, s. 323, 331), další autoři tvrdí, že o vině nelze vůbec hovořit, spíše o nešťastné shodě okolností (N. Ferguson, *Nešťastná válka*, Praha 2003), či že se uzavřel „bludný kruh a politici evropských mocností nakonec dali přednost krajnímu řešení“ (A. Skřivan, *Císařská politika. Rakousko-Uhersko a Německo v evropské politice v letech 1906–1914*, Praha 1996, s. 249). K pokračující debatě německých historiků: G. Schöllgen (Hrsg.), *Flucht in den Krieg? Die Aussenpolitik des kaiserlichen Deutschlands*, Darmstadt 1991.

národy“.² Na východě měl být německý vliv rozšířen na další území přednostně hospodářským ovládnutím. Memorandum skupiny berlínských profesorů kolem historika Hanse Delbrücka z června 1915 podepsala i řada akademiků, kteří později stáli ve Výmarské republice u zrodu Německé demokratické strany (DDP), reprezentující levicově liberální směr politického myšlení (např. fyzik Albert Einstein nebo národohospodář Alfred Weber a jeho bratr sociolog Max Weber).

Také oficiální program vlády říšského kancléře Theobalda von Bethmann-Hollwega, jeho „zářijový program“ válečných cílů Německa z roku 1914, patřil k těm umírněnějším. On sám byl ovšem nucen provádět kompromisní politiku, kterou nazval „politikou diagonály“. Snažil se zachovat si na jedné straně podporu sociální demokracie, která sice podpořila v srpnu 1914 v říšském sněmu válečné úvěry, byla ale jednoznačně proti německým územním anexím, a na druhé straně chtěl uspokojit snahy vedení armády po připojení dobytých území, podporované i veřejným míněním. Německo mělo vzejít z války posílené a zvětšené i územně. V jeho plánech ale měla přednost „Mitteleuropa“, ve které by Německo dominovalo hospodářsky, před územními zisky. Zářijový program se tak nejvíce shodoval s koncepcí Friedricha Naumanna (pozdějšího čestného předsedy DDP), jehož stejnojmenná kniha vyšla v roce 1915. Cílem byla „ve svém jádru německá“ Mitteleuropa, kterou považoval za uskutečnění v roce 1848 ztroskotaných velkoněmeckých plánů: zahrnovala spojení německého císařství s Rakouskem a vytvoření svazu států kolem německo-rakousko-uherské Mitteleuropy jako mocného hospodářského prostoru. Sousedící státy měly být na toto jádro od Belgie přes severní Evropu a Pobaltí až k jihovýchodní Evropě hospodářsky navázány. Uskutečnění i těchto umírněných plánů však předpokládalo – tak jako všech ostatních plánů válečných cílů – vítězství mocností Čtyřspolku. Druhým předpokladem bylo jejich prosazení proti deklarovaným požadavkům extrémních anexionistů, které musely být odkázány do patřičných mezí. Na přelomu let 1916/17 se však uskutečnění ani jednoho z těchto předpokladů nezdálo být vzhledem k vývoji na frontách reálné a tlak expanzionistického křídla, nespokojeného s vedením války, na kancléře sílil.

Mobilizaci všech hospodářských i lidských zdrojů císařství pro další vedení války svěřil císař Vilém II. koncem srpna 1916 novému (III.) Nej-

---

² Tato formulace v textu „Delbrückova memoranda“ pocházela od šéfredaktora levicově liberálního berlínského listu Vossische Zeitung Georga Bernharda. Srov.: F. Fischer, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. Düsseldorf 1977 (1. Aufl. 1961), s. 144.

vyššímu velení pozemní armády (OHL). Do jeho čela byl postaven generál polní maršál Paul von Hindenburg a jeho zástupcem se ve funkci generálního ubytovatele stal generál Erich Ludendorff.

Vojenská situace se sice na východě po únorové revoluci 1917 v Rusku zdála být příznivější, síly jak Německa, tak jeho válečných spojenců však byly vyčerpány. Ruská revoluce pomohla svržením cara Mikuláše II. oslabit ruské pozice, ani Prozatímní vláda však nehodlala vzdát boj o ruské zábery Polska, kde bylo v listopadu 1916 pod patronátem Čtyřspolku vytvořeno Polské království, a pokračovala ve válce, aby tuto situaci zvrátila. Na západě se dále vedla zdlouhavá a vyčerpávající válka o pozice. Počátkem února 1917 vyhlásila Korunní rada proti vůli Bethmanna-Hollwega obnovení neomezené ponorkové války – tento akt vedl v dubnu k vyhlášení války Německu ze strany USA. Tím zmizela šance na vítězství ve válce úplně.

2. Vnitropolitická situace v závěru války

Ani situace doma nebyla příznivá: válečné nadšení obyvatelstva – „duch roku 1914“ – vyprchalo, spojenecká námořní blokáda vedla k nedostatku potravin. Nespokojenost nejen dělníků a rolníků, ale i středních vrstev rostla. Odpor proti válce vedl k rozštěpení nejsilnější politické strany císařství německé sociální demokracie – SPD. Odpůrci války se objevili nejen mezi členstvem, ale i ve vedení. Část sociálních demokratů v říšském sněmu hlasovala proti poskytnutí dalších válečných úvěrů. Karl Liebknecht už v prosinci 1914, o rok později i pozdější předseda USPD Hugo Haase a dalších 19 poslanců. Radikální část z nich vytvořila skupinu „Spartakus“. V Zimmerwaldu ve Švýcarsku se zorganizovala skupina odpůrců války v II. internacionále i mezinárodně. I tam, podobně jako v Německu, však tvořili radikálové kolem představitelů ruských bolševiků Lenina jen menšinu delegátů. Rezoluce z Zimmerwaldu žádala v květnu 1915 rychlé ukončení války, mír bez anexí a válečného odškodnění a právo na sebeurčení národů. V dubnu 1917 se pak v Německu radikální skupina odpůrců války odštěpila od sociální demokracie i organizačně a vytvořila Nezávislou sociálně demokratickou stranu (USPD).

Radikalizace odporu vůči válce v Rusku pokračovala v průběhu roku 1917 a situace se zotřovala i v Německu. Zhoršující se zásobování potravinami v důsledku blokády dohodovými Spojenci a ruský příklad vedl k zakládání rad dělníků a vojáků. Vzhledem k všemocnosti OHL, kterému byly svěřeny i vládní pravomoci, docházelo k zásahům do sociálního zákonodárství. Postupně byla zavedena opatření jako pracovní povinnost pro

muže od 17 do 60 let, kteří nesloužili v armádě, dále byly sníženy potravinové přiděly i pro dělníky zbrojního průmyslu. Zákon o tzv. vlastenecké pomocné pracovní službě z prosince 1916 zaváděl omezení osobní svobody obyvatelstva, zároveň však došlo k prvnímu uznání odborů jako partnerů při jednáních se zaměstnavateli.³ Tato politika však hlad neodstranila, ale naopak byla mocným impulsem zvýšení všeobecné nespokojenosti. Na jaře 1917 se přehnala Německem vlna „divokých“ stávek s masovou účastí: stávkovalo se především za zvýšení přidělů chleba. Odbory všech politických zabarvení, jak nejpočetnějšího svazu svobodných odborů blízkého sociální demokracii (Generalkommission der Freien Gewerkschaften, později s názvem Freier Deutschen Gewerkschaftsbund – FDG), tak křesťanské i liberální odbory, vedly stávkové hnutí k dohodě s vládou a podařilo se jim stávky ukončit. Hladové stávky propukly v této době i ve válečném námořnictvu: následovaly přísné tresty včetně 10 rozsudků smrti, z nichž dva byly vykonány.

Politicky se nepokoj nepodařilo utiřit. Velikonoční poselství, které na návrh Bethmanna-Hollwega vydal císař, slibovalo ústavní reformy, především zrušení trojtřídního volebního práva v Prusku⁴ – ovšem až po skončení války. V krizi byl i hlavní spojenec Německa, Rakousko-Uhersko. Po smrti Františka Josefa I. v listopadu 1916 nastoupil na trůn císař Karel – ten se marně pokoušel vyjednat mezi lednem a dubnem 1917 separátní mír s Francií. Po nezdaru jednání a jejich „odtajnění“ se závislost na Německu ještě prohloubila. Přispěla k tomu tzv. Sixtova aféra v dubnu 1918: Sixtus Bourbonský, bratr rakouské císařovny Zity, jednání s Francií v roce 1917 vedl. Protože rakouský ministr zahraničí hrabě Ottokar Czernin na jaře 1918 z iniciování jednání obvinil Francii, dal předseda francouzské vlády Georges Clémenceau 2. dubna 1918 zveřejnit Karlův dopis, který dokazoval rakouskou iniciativu. Sixtova aféra ve svých důsledcích učinila definitivní konec jakýmkoli pokusům o uzavření separátního míru mezi Dohodou a Rakousko-Uherskem.

Jak sociální demokracie, podle výsledků voleb z roku 1912 nejsilnější politická strana říšského sněmu se 110 poslanci, tak druhé nejsilnější katolické

³ V. Hentschel, *Deutsche Wirtschaft- und Sozialpolitik 1815 bis 1945*, Düsseldorf 1980, s. 52.

⁴ Do dolní komory zemského sněmu v Prusku se na rozdíl od ostatních zemí a voleb do říšského sněmu, kde bylo zavedeno v německém císařství všeobecné volební právo, nadále volilo podle zákona z roku 1849. Ten dělil voliče do tří skupin (tříd) podle výše placených přímých daní. V každé třídě byl stanoven stejný počet volitelů, kteří pak volili poslance. Zvýhodněna tak byla vrstva nejbohatších oproti většině plátců nejnižších daní (přes 80 % obyvatelstva).

Centrum (Z) s 91 poslanci ve svých požadavcích na demokratizaci politického systému na jaře 1917 přitvrdily – „hradní mír“ končil: následovala „červencová krize 1917“. Čtyři politické strany, které tvořily většinu ve sněmu – vedle Centra a sociální demokracie (MSPD – Většinová sociálně demokratická strana Německa, jak se nazývala po odštěpení Nezávislých) i Národně liberální strana (NLP) a Pokroková lidová strana (FoVP), připravovaly reformu říšské ústavy, a nespokojeny s váháním říšského kancléře Bethmanna-Hollwega navrhované reformy předložit vytvořily „Mezifrakční výbor“.⁵ I když opoziční strany nebyly zcela jednotné, spojovalo je formálně úsilí parlamentarizovat říši a ukončit válku. Výsledkem práce výboru byl text „mírové rezoluce“. Vyzýval k uzavření míru, který měl být trvalý a bez vynucených změn území a politických, hospodářských nebo finančních nároků. Rezoluci nakonec nepodepsali národní liberálové a z Mezifrakčního výboru vystoupili. Zůstaly tedy tři strany „parlamentní většiny“ – FoVP, Z a MSPD. Protože Bethmann-Hollweg nedokázal předložení rezoluce říšskému sněmu zabránit, podal pod ultimátem OHL 12. července 1917 demisi – následníkem ve funkci říšského kancléře se stal Georg Michaelis, nevýznamný úředník. Rezoluce byla sice sněmem schválena hlasy těchto tří stran, hned poté však byly schváleny i další válečné úvěry ve výši 15 miliard marek. Vázat souhlas s úvěry na prosazení parlamentarizace říše se opoziční strany neodvážily.⁶

Mírová rezoluce tak vyhrotila i situaci v říšském sněmu. Nejen že nedošlo k jednoznačnému vítězství stran parlamentní většiny, ale konzervativní síly založily v Königsbergu nacionalistickou Německou vlasteneckou stranu propagující další energické vedení války (Deutsche Vaterlandspartei). Do čela byl postaven východopruský právník Wolfgang Kapp, významné pozice v ní měli extrémní expanzionisté jako velkoadmirál Alfred von Tirpitz. Chtěli nikoli mír bez anexí, ale naopak s podstatnými územními zisky na východě i západě, tzv. „Hindenburgův mír“.⁷ Michaelis se v úřadu dlouho neudržel, už v říjnu 1917 přišla druhá vládní krize a kancléřem se stal Georg von Hertling, sice člen Centra, ale jako bavorský federalista odpůrce další parlamentarizace říše.

⁵ Der Interfraktionelle Ausschuss 1917/18, 2. Teile, bearb. von E. Matthias, Düsseldorf 1959 (k červencové krizi zde Teil I., s. 3–118).

⁶ H. Mommsen, Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar: 1918–1933, Berlin 1998, s. 18.

⁷ Deutsche Vaterlandspartei získala do července 1918 celkem 1 250 000 členů, což přesáhlo dokonce počet členů nejsilnější sociální demokracie. Ta zůstala nepřekonána jen v počtu voličů. Srov.: A. Hillgruber, Die gescheiterte Grossmacht. Eine Skizze des Deutschen Reiches 1871–1945, Köln, Düsseldorf 1984 (4. Aufl.), s. 54.

3. „Říjnová“ revoluce 1917 v Rusku a separátní mír v Brestu Litevském

Další vývoj ovlivnily události v Rusku: říjnová (listopadová) revoluce 1917. Lenin se dostal ze švýcarského exilu do Ruska s velkorysou pomocí velení německé armády v dubnu 1917 a bolševikům se postupně podařilo zvýšit svůj zpočátku marginální vliv v sovětech a ozbrojeným pučem svrhnout Prozatímní vládu. Populární i v Německu se stal zvláště dekret o míru, připravený Leninem vedenou vládou – Radou lidových komisařů – a vydaný 8. listopadu Všeruským sjezdem sovětů. Po uspořádání voleb v Rusku se v Moskvě sešlo Ústavodárné shromáždění, 19. ledna 1918 je však dal Lenin rozehnat rudými gardami. Ztratil tak sympatie nejen Většinové německé sociální demokracie, ale i části extrémní levice v USPD (např. Rosy Luxemburgové).

Podstatným důsledkem pro německé císařství však bylo zvýšení naděje na vyřazení Ruska z dohodového válečného úsilí a uzavření separátního míru na východní frontě. Od 22. prosince 1917 se v Brestu Litevském jednalo o míru mezi Ruskem a zástupci Čtyřspolku – mír v Brestu byl uzavřen až po nové ofenzivě německé a rakousko-uherské armády 3. března 1918. Rusko ztratilo Finsko, Polsko, Litvu, Kuronsko a Ukrajinu. Zakavkazské státy vyhlásily nezávislost. Vytvořil se samostatný ukrajinský stát, arménské oblasti byly odstoupeny Turecku. Rusko tak bylo odříznuto od Černého moře, k Baltu mu zůstal jen úzký koridor. Podle dodatečné smlouvy ze srpna 1918 Rusko muselo zaplatit reparace 6 miliard zlatých marek a vzdát se i provincií Livonska a Estonska.

Přestože smlouva odporovala zásadám „mírové rezoluce“, říšský sněm ji schválil (FoVP a Z pro, MSPD se zdržela, USPD proti). V souvislosti s jednáním v Brestu se Německem převalila další vlna stávek: v Berlíně 28. ledna 1918, pak v dalších městech. K ukončení stávků v Berlíně přispěli oba předsedové MSPD, Friedrich Ebert a Philipp Scheidemann, kteří se nechali zvolit do stávkového výboru. Chtěli zabránit dalšímu vyhrocení krize a vyhnout se obvinění, že to byl sociálně demokratický proletariát, který vpadl bojující frontě do zad. Právě z toho ale byli později po vzniku Výmarské republiky obviněni nacionalistickou opozicí: teze o dýce v zádech německé armády (Dolchstosslegende) se stala její oblíbenou propagandistickou zbraní.

4. Vláda Maxe Bádenského

Ještě významněji než události v Rusku ovlivnily další vývoj v Německu a jednání o příměří, resp. míru, Wilsonovy body z 8. ledna 1918 a další

„čtyři zásady“ z 11. února 1918: teze o spravedlivém míru čelila nejen heslu bolševiků o míru bez anexí a kontribucí, ale i volání Francie a do určité míry i Velké Británie po míru „odplaty“ Německu. V Německu měl z Wilsonova programu největší ohlas zvláště bod o právu národů na sebeurčení, který se dal uplatnit i proti vítězné Dohodě. Nejvíce se naproti tomu nelíbily požadavky na navrácení Alsaska-Lotrinska Francii a vytvoření nezávislého polského státu s přístupem k moři. Námitky proti vyklizení Belgie a její obnově vznášela jen politická pravice. Americké vojenské posily Dohodě také na jaře 1918 zabránily, aby jarní a letní německá ofenziva na západě zvrátila pro Německo nepříznivou situaci na frontě. Britské tankové svazy prorazily u Amiensu 8. srpna 1918 a tento den se stal podle Ludendorffa „černým dnem německé armády“.

Sociální demokraté stáli v této situaci před dilematem. Vnitropolitická krize se dala řešit buď ve spolupráci s parlamentní většinou, nebo revolucí. Rozhodli se pro první možnost – po dohodě s ostatními stranami parlamentní většiny, ke které se zase už připojili národní liberálové, žádali 23. září 1918 plnou parlamentarizaci říše, všeobecné volební právo i v Prusku, vyklizení všech obsazených území při uzavření míru a nového kancléře.

Události však parlament předběhly. Vzhledem k porážce na západní frontě změnilo III. OHL svou předchozí taktiku a podpořilo požadavek parlamentarizace: odpovědnost za porážku měly převzít právě strany mírové rezoluce. Vojensky se zhroutily i další mocnosti Čtyřspolku: 14. září požádalo o příměří Rakousko-Uhersko, 29. září uzavřelo příměří Bulharsko. Právě téhož dne přesvědčil Ludendorff a Hindenburg císaře, že Německo definitivně prohrálo válku a musí tedy požádat amerického prezidenta Wilsona o příměří. To byl motiv, který vedl Ludendorffa k návrhu vytvoření nové vlády „na širším základě“. Ti pánové, tj. představitelé stran mírové rezoluce, si „měli vyjít polévku, kterou nám navařili“.⁸

Rozhodnutí sociálních demokratů spolupůsobit při parlamentních reformách, nenechat událostem volný průběh a nepřipustit vyhocení vnitropolitické situace až k bolševické revoluci bylo klíčové. Pro vedení sociální demokracie a jejího předsedu Friedricha Eberta, který byl současně i předsedou parlamentní frakce, byla volba jasná: pro záchranu země před chaosem,

⁸ H.-A. Winkler, *Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, Bonn 2000, s. 363. Cituje jednak z Ludendorffových pamětí: „Požádal jsem Jeho Veličenstvo, aby nyní zařadil do vlády i ty kruhy, kterým máme hlavně co děkovat za to, že jsme došli tak daleko“, dále z jeho projevu před vysokými důstojníky z 1. října: „Uvidíme nyní, že budou tito pánové zařazeni do ministerstev. Oni by měli uzavřít mír, který nyní musí být uzavřen. Měli by si vyjít polévku, kterou nám navařili“.

násilím, terorem a občanskou válkou, která hrozila, bylo třeba dosáhnout umírněných reforem, protože jen na takových se mohla dohodnout s ostatními stranami. Odstrašujícím příkladem, ilustrujícím metody revolucionářů v Rusku, bylo i zavraždění německého velvyslance hraběte Mirbacha 6. července 1918, a především vyvraždění carské rodiny bolševiky o deset dní později. Pro MSPD bylo prosazení reformního kurzu o něco lehčí i proto, že extrémní levice už stranu opustila. Dohoda stran parlamentní většiny se týkala reforem volebního práva, tj. zavedení všeobecného volebního práva ve všech zemích včetně Pruska a souhlasu s vyklizením oblastí obsazených německou armádou okamžitě po uzavření míru. Strana Centrum však byla proti zavedení parlamentní demokracie a republikánského zřízení a dávala přednost zachování monarchie a jen reformám typu konstitučního zřízení. Proti zachování monarchie nebyl ani Ebert – bezpodmínečný byl však požadavek jmenování nového kancléře, který by byl už závislý na podpoře většiny v parlamentu.

Tento tlak spolu se zmíněnými kroky Ludendorffa a OHL přesvědčily císaře Viléma II., který jmenoval 3. října 1918 nového kancléře prince Maxe Bádenského. V jeho kabinetu už měly strany parlamentní většiny více zástupců, nově i dva sociální demokraty, Gustava Bauera ze Svobodných odborů a Philippa Scheidemanna, ministrem bez portfeje se stal i zástupce Centra Matthias Erzberger.

Tentýž den požádala vláda Maxe Bádenského prezidenta Wilsona o zprostředkování příměří na základě 14 bodů (další nota následovala 4. října 1918).⁹ Wilsonovy odpovědi a reakce německé vlády na ně mezi 8. a 23. říjnem vyjasnily, že nezbytná bude bezpodmínečná kapitulace Německa, vyklizení všech obsazených oblastí, ukončení ponorkové války a odstoupení Viléma II. Ludendorff v tomto okamžiku couvl, žádal přerušení jednání o příměří a „boj do posledního dechu“. Vojensky i politicky to byl požadavek iluzorní – snažil se jen svalit odpovědnost za porážku na vládu. Na žádost vlády proto Vilém II. 26. října přijal jeho rozhořčenou demisi, Hindenburg po naléhání císaře v čele OHL zůstal, do funkce jeho zástupce byl jmenován generál Wilhelm Groener.

K zavedení parlamentního systému v monarchii došlo 28. října vydáním zákona o změně říšské ústavy, schváleným pod tlakem třetí Wilsonovy noty říšským sněhem.¹⁰ Nejdůležitější změnou bylo zakotvení principu odpo-

⁹ Ursachen und Folgen..., Bd. 2, s. 378 ad.

¹⁰ Reichsgesetz vom 28. Oktober zur Abänderung der Reichsverfassung. In: Dokumente zur Geschichte der Weimarer Republik, hrsg. v. K. Mielcke, Braunschweig 1956, s. 3.

vědnosti říšského kancléře říšskému sněmu: ten mu mohl vyslovit nedůvěru a donutit ho tak k odstoupení. Parlamentu byli nyní přímo zodpovědní i ministři. Kromě toho mohla být všechna jednání politického významu – a to i císařova – kontrolována parlamentem: císař mohl vyhlásit válku nebo uzavřít mír jen se souhlasem říšského sněmu a spolkové rady.

Den poté Vilém II. opustil své sídlo v Postupimi a uchýlil se do sídla generálního štábu německé armády v belgickém Spa, což ještě ztížilo komunikaci vlády s císařem.¹¹

5. Listopadová revoluce

Proti změnám ve státě se postavilo nejdříve velení loďstva. Aby údajně „zachránilo čest“ německého námořnictva, které od bitvy u Skagerraku v květnu 1916 nezasáhlo do bojů, vydalo z vlastní vůle rozkaz vyplout na moře. Námořníci na lodích kotvicích ve Wilhelmshavenu (dnes Bremerhaven) odmítli rozkaz vyplnit. Následovaly přísné tresty a 1. listopadu vypukla vzpoura v Kielu – za dva dny se k ní přidali i dělníci z doků. Uklidnit situaci přijel do Kielu i sociální demokrat Gustav Noske (tehdy poslanec), nepodařilo se mu to, a 4. listopadu dobyli námořníci celé město. Vzpoura zasáhla postupně všechny přístavy (Brémy, Hamburg, Cuxhaven, Lübeck).

Od 7. listopadu se dalo mluvit o revoluci, která se šířila ze severu do celého Německa – v Bavorsku byli svrženi Wittelsbachové, do čela vzbouřenců se postavil Kurt Eisner (USPD). Mnichovská rada dělníků a vojáků převzala moc v celém Bavorsku a prohlásila ho za „svobodný stát“ (Freistaat). Rady převzaly moc postupně i v Brunšvicku, Kolíně (bez váhání se k nim přidal i tehdejší starosta, člen Centra, Konrád Adenauer) a dalších městech. Tlak na odstoupení císaře stoupal i v Berlíně. Oficiálně požádal o odstoupení císaře také „druhý muž“ vedení MSPD Scheidemann už 29. října se zdůvodněním, že pouze abdikace císaře umožní dosažení únosných podmínek příměří a míru. Nakonec se k tomuto požadavku přidal i Ebert, který došel k názoru, že nebude stačit výměna na trůně (za prince regenta), jinak hrozí sociální revoluce. Ta by určitě vyvolala i zásah Dohody. Vláda vyhlásila 2. listopadu svobodu shromažďování a tisku, v dalších dnech propustila z vězení Liebknechta a Luxemburgovou. Zároveň ovšem obnovila zákaz shromažďování a vytváření dělnických a vojenských rad. Proti

---

¹¹ K úloze Viléma II. v závěrečných dnech monarchie srov.: F. Stellner, *Poslední německý císař...*, s. 359–369.

tomu se postavili i sociální demokraté a 7. listopadu už ultimativně žádali odstoupení Viléma, dokončení parlamentarizace Pruska a zrušení tohoto zákazu. Mezitím 6. listopadu odjela z Berlína delegace k jednání o příměří s Dohodou do Francie – vedl ji poslanec Centra a tehdy ministr kabinetu Maxe Bádenského M. Erzberger. Teprve 8. listopadu večer se k sociálně demokratickému ultimátu připojily i zbývající strany „většiny“ a souhlasily i s dalšími reformami, např. se zavedením volebního práva pro ženy.

Situace se vyhrotila 9. listopadu, kdy povstal i Berlín a dělníci vyšli do ulic. V 9 hodin ráno vyhlásili sociální demokraté generální stávkou a v 10 hod. podal Scheidemann demisi ve vládě. Na stranu MSPD se přidala i vojenská posádka v Berlíně. Teprve po telefonické zprávě ze Spa, že se Vilémova abdikace připravuje, kancléř Max Bádenský oznámil, že císař je ochoten odstoupit, a aniž měl jeho souhlas, nechal tuto zprávu zveřejnit v tisku. Předal úřad kancléře Ebertovi a navrhl svolání ústavodárného shromáždění, které mělo rozhodnout o budoucí formě státu. Zhroucený císař posléze souhlasil s odchodem do exilu a následujícího dne odjel do Nizozemska. Oficiálně se zřekl trůnu 28. listopadu, 1. prosince pak i korunní princ Vilém.¹²

Sociální demokraté se chopili iniciativy a těžili z „organizačního a strategického vakua“ vzniklého opožděnou reakcí nezávislých sociálních demokratů a dobrovolnou podporou berlínských jednotek císařské armády.¹³ Odpoledne ve 2 hodiny provolal Scheidemann z okna říšského sněmu „německou republiku“ (bez vědomí Eberta).¹⁴ O dvě hodiny později Liebknecht z balkonu Berlínského zámku proklamoval „svobodnou socialistickou republiku Německo“. Na ulicích Berlína se ještě bojovalo, když započala jednání o vytvoření vlády. Hned 9. listopadu vydal Ebert provolání k obyvatelstvu, úřednictvu a armádě s výzvou zachovat klid a pořádek. Ve své nové funkci říšského kancléře se Ebert postavil do čela nové vlády – Rady lidových pověřenců (RLP), vytvořené v odpoledních hodinách 10. listopadu. Paritně v ní byli zastoupeni sociální demokraté – vedle Eberta Scheidemann a poslanec říšského sněmu Otto Landsberg – a nezávislí sociální demokraté: předseda strany Hugo Haase a Otto Dittman z umírněného křídla, Emil Barth zastupující levici. Převzetí moci však nebylo úplné. Kvůli probíhajícím jednáním o příměří zůstali ve svých funkcích někteří starší ministři, mj. ministr zahraničí Wilhelm Heinrich Solf, jen dostali sociálně

¹² Dokumente zur Geschichte..., s. 6–7.

¹³ H.-A. Winkler, Deutsche Geschichte..., s. 370.

¹⁴ Ph. Scheidemann, Memoiren eines Sozialdemokraten, Dresden 1928, Bd. II, s. 309 ad.